

ORGANISERT FRIHET. OM FRILANSERNE PROFESJONALISERINGSARBEID

Birgitte Kjos Fonn

Frilansings historie er en del av journalistikkens historie. Men frilansergruppen har vært mangfoldig og sammensatt. Fagorganisering har vært sentral for kunnskap om utviklingen innenfor journalistikkyrket, og helt avgjørende for frilansere. I Norge har journalistfrilanserne vært tilknyttet Norsk Journalistlag i 45 år, og de har oppnådd stadig flere av de rettighetene fast ansatte har hatt. Mye tyder på at organiseringen også har virket profesjonaliserende. Det har skjedd i en periode der journalistikkens profesjonelle grenser per se har vært under press. I dette kapittelet gir jeg en gjennomgang av norske frilanseres organisasjonshistorie satt inn i en bredere historisk sammenheng, og bygger blant annet på en gjennomgang av fagbladet Frilansjournalisten gjennom to tiår.

Innledning

Da avisen ble til, fantes ikke journalisten. De første avisene i dansk-norsk sammenheng ble laget av folk som kunne være både trykkere, forleggere, markedsførere, redaktører og skribenter. En slik var dansken Hans Holck (1726–1783), en av de gründerne som både hadde midler, evner og tillatelse til å publisere i datidens Danmark-Norge. Han var skribent, redaktør, trykker, annonseakkvisitør, markedsfører og selger. Ringvej (2013), som har skrevet om virksomheten til Holck, kaller den et mediehistorisk mikrokosmos. Men like viktig for formålet i dette kapittelet var det at han drev for seg selv – han var sin egen arbeidsgiver.

Etter som årene gikk, viser norsk pressehistorie oss at avisene ble drevet som attåtnæringer av prester, lærere, bønder og bokhandlere i tillegg til trykkerne (Eide, 2010). Det tok lang tid før journalistikk ble et definert yrke. De som skrev i avisen, kunne være alt fra høyt vurderte essayister til folk som hang rundt på kneiper og i parker og leverte stoff om aktuelle hendelser (Høyer, 1995, s. 55). I Storbritannia og Australia fikk den siste typen oppnavnet «penny-a-liners» siden de fikk betalt per linje (Örnebring, 2020). I den grad de hadde noen slags tilknytning til en fast avis, var den høyst utrygg, gjerne på ukebasis, og kunne opphøre når som helst.

I Norge kom betegnelsen journalist i alminnelig bruk først på 1800-tallet, men det var fortsatt ikke vanlig med ansettelsesforhold. Norsk presse besto av redaktører og løsmedarbeidere i alle fall frem til slutten av 1860-årene (Ottosen, 1996, s.11, se også Ottosen, 2010).

Den lange veien mot relativt sikre jobber er selvsagt ikke noe journalistikkfaget har vært alene om. I dag beskrives tilstandene i det nye arbeidslivet som har oppstått de siste tiårene, for 'atypisk' arbeid. Men det som i en slik sammenheng regnes som typisk, å ha fast jobb, er historisk sett ganske nytt. Det ble skapt av arbeiderbevegelse, politisk utvikling og etter hvert sterke velferdsstater, og som Örnebring har påpekt, var det ikke journalistene som sto i fortroppen da arbeiderbevegelsen slo rot. Dette kan ha sammenheng nettopp med at yrket var så sammensatt – av både lavt rangerte nyhetsjegere og folk med mer litterære ambisjoner. Fra flere store anglo-amerikanske land, som Storbritannia, USA og Canada, vet vi at det var vanskeligere for journalistene å organisere seg enn for mange andre yrkesgrupper (Örnebring, 2020; Salamon, 2023).

Langsamt vokste det likevel frem ikke bare en slags felles yrkesidentitet, men også en profesjon – noe som ikke kan ses uavhengig av at det fant sted en form for organisering. På slutten av 1800-tallet hadde norske redaksjoner nådd et slikt nivå at det begynte å oppstå presseorganisasjoner.

Etter at mer eller mindre faste stillinger ble normen, havnet frilanserne på siden av utviklingen, men i Norge har frilanserne tatt del i organisasjonsutviklingen de siste nærmere 50 årene. Hensikten med dette kapitlet er å undersøke den norske frilanserhistorien og diskutere hvorvidt det også har ført til økt profesjonalisering på frilanserfeltet. Kapitlet bygger på 21 årganger av medlemsbladet *Frilansjournalisten* fra 1986 til 2006¹ og fire utgaver av *Frilanshåndboka*, som ble gitt ut av den daværende Frilansklubben i Norsk Journalistlag mellom 1992 og 2003. Kapitlet drar også vekslers på tidligere verk om presseorganisasjonenes historie (Ottosen, 1996; Skjeseth, 2021) og relevante arbeidslivsundersøkelser.

Fri og sårbar

Nesten 300 år etter Hans Holck er det fortsatt porøse grenser mellom journalistikk og beslektet virksomhet. Hvor begynner og slutter journalistikk, informasjon og propaganda? Hvor går grensen mot reklame – i moderne klikkjournlistikk er det for eksempel tydelige spor av markedsføring. Trykkerivirksomhet, Holcks hovedvirksomhet, ble på sin side senere overtatt av egne bedrifter og ansatte, mens i dag kan mye av publiseringen gjøres av journalistene selv, det krever bare noen tastetrykk.

Journalistikk har heller aldri vært et yrke med noen klart definert inngangsbillett, som for eksempel en autorisasjonsordning. Yrket mangler i det hele tatt mange av de tradisjonelle kjennemerkene for profesjoner og beskrives derfor ofte som en semiprofesjon (Ottosen, 2004, s. 221 ff.). Alle kan kalle seg journalist, også uten å være ansatt i en journalistisk redaksjon. Forfattere kaller seg journalister, kommunikasjonsarbeidere kaller seg journalister, og aktivister kaller seg journalister. Desto viktigere har det vært å drive det som blir kalt «boundary work» – å sørge for å trekke opp noen tydelige grenser mot andre fag (Ottosen, 2004, s. 39 ff.).

¹ Dette er de utgavene som i dag er avlevert, men det kan se ut som bladet ble gitt ut, i alle fall sporadisk, også før 1986.

I tillegg til alle gruppene nevnt over kommer alle de ikke-ansatte journalistene som utøver journalistikk i den alminneligste betydningen av ordet, altså de som gjør akkurat det samme arbeidet som de ville gjort om de var ansatt i en redaksjon: nemlig frilanserne.

Den mest typiske frilanseren vi tenker oss, er kanskje den lykkelige frilanseren med en velfungerende egen bedrift, som kan velge fritt mellom aktuelle oppdragsgivere. Men i tillegg har yrket vært befolket av en rekke løsarbeidere med uklar status. Ufrivillige frilansere, på jakt etter fast jobb. Fastlansere – med kanskje bare én arbeidsgiver og én langsiktig relasjon, men uten fast stilling. Prosjektmedarbeidere. Deltidsansatte med annen virksomhet ved siden av. Og, ikke minst, typiske frilansere som foretrekker den frie tilværelsen, men som kanskje ikke er så lykkelige likevel – lønnen har vært for lav og usikkerheten for stor. Frilanseren er både fri og sårbar (kapittel 1, Mathisen & Knudsen).

Alt dette er dermed en spredt og sammensatt gruppe som det ville vært vanskelig å vite noe konkret om uten at det hadde fantes en form for organisering. I Norge, et land med historisk høy organisasjonsgrad, har imidlertid journalistene en betydelig organisasjonshistorie bak seg.

I et halvprofesjonelt yrke som journalistikk spiller organisasjonene ikke bare en stor rolle for økonomiske og sosiale rettigheter. Et stykke på vei kan man også argumentere for at en profesjonsorganisasjon er med på å skape profesjonen. Profesjonens normer og verdier er det som skiller en profesjon fra andre yrker. Enten det nå er en autorisert profesjon slik som lege og advokat, eller en semiprofesjon, er det avgjørende at den kan vise til en høyere himmel over virksomheten. Organisasjonstilhørigheten har vært med på å befeste idealer om yrkets profesjonelle identitet, samfunnsoppdrag og autonomi (Ottosen, 2004; kapittel 1, Mathisen & Knudsen, se også Bjerke et al., 2019).

Journalistenes og pressens interesse- og fagorganisasjoner har både samlet og dokumentert viktig kunnskap om utøverne av dette yrket, i form av alt fra bransjeavtaler til fagblad. I Norge har også *historien* til disse fagorganisasjonene blitt ytterligere samlet og dokumentert (Ottosen, 1996; Skjeseth, 2021). Med tiden har også generell arbeidslivkunnskap og arbeidsmiljøundersøkelser kunnet bidra til å gi oss et inntrykk av utviklingen i yrket.

Også de norske frilanserne har nå vært organisert i nesten et halvt århundre, og har dermed etterlatt seg viktig dokumentasjon. En fremstilling som denne, som langt på vei bygger på deres egne publikasjoner, gir rik tilgang til kunnskap om frilansernes organisasjonshistorie, men mister selvsagt vitnesbyrdene fra de mange frilanserne som har stått utenfor organisasjonslivet.

Nest største lokallag

Både politiske og fagpolitiske konflikter, uklare organisatoriske grenser mellom redaktører og journalister og «at mange journalister mente at de hørte hjemme i de individuelle åndsarbeidernes rekker», ikke blant fagorganiserte «industriarbeidere og andre lønnsarbeidere» (Ottosen, 1996, s. 47), gjorde at fagorganiseringen hadde en trang fødsel også i Norge. I tiden frem mot andre verdenskrig ble det likevel inngått flere viktige avtaler med arbeidsgiverne om minstelønn, sykelønn og tvisteordninger (Ottosen, 1996, s. 119). Men først etter krigen, i 1946, ble Norsk Journalistlag stiftet, som en varig fagforening, i første omgang for dagspressen (Ottosen, 1996, s. 241).

Ottosens redegjørelse for de første hundre årene av denne historien beskriver uansett en utvikling med en stadig tydeligere befesting av journalistenes økonomiske rettigheter: økende fokus på lønnsavtaler, arbeidstidsavtaler og etter hvert stort sett trygge og faste jobber. Samtidig er journalistikkens moderne norske historie en historie om profesjonalisering, med økende fokus på *faglige* rettigheter, opphavsrettigheter, kontroll over teknologien, en egen utdanning, et etisk regelverk – og med kampen for ytringsfrihet og informasjonsfrihet og grensearbeidet mot andre yrker som en rød tråd (Ottosen, 2004).

Gjennom tiårene etter oppstarten ble også stadig flere journalistgrupper, for eksempel fra kringkasting og ukepressen, medlemmer i foreningen og kunne nyte godt av de rettighetene som ble forhandlet frem. Til slutt kom også frilanserne. De organiserte seg så sent som i 1980.

Norsk Journalistlag hadde tidlig forsøkt å lage retningslinjer for redaksjonenes bruk av frilansere, men de ble ofte ikke fulgt. En utløsende årsak til at det ble en egen forening, skal ha vært en arbeidskonflikt i *Bergens Tidende* i 1973. Avisen hadde lenge spekulert i bruken av mer eller mindre faste frilansere, som var underbetalt og uten andre rettigheter. Det innebar også en interessekonflikt med de fast ansatte, som mente frilanserne undergravde deres avtaler. Da frilanserne, i solidaritet med de ansatte, nektet å ta oppdrag, endte konflikten med at frilanserne fikk fast ansettelse. En av frilanserne ønsket imidlertid å fortsette som frilanser, men være medlem i Norsk Journalistlag (NJ). Dermed startet et mer konkret arbeid for å sikre frilansernes vilkår. Da Frilansklubben ble etablert sju år etter, var det først som et eget lokallag under NJ (Ottosen, 1996, s. 372–373). For å bli med-

lem måtte man tjene en viss sum som journalist og være reell frilanser, ikke for eksempel en løsarbeider med én arbeidsgiver.

På det tidspunktet Frilansklubben ble etablert, var trolig ikke frilanserne så mange. Ifølge *Frilanshåndboka* var frilansing lenge nokså uvanlig: «En gang i tida, nærmere bestemt da de første initiativene til etableringen av Frilansklubben ble tatt, var det uvanlig med journalister som drev på egenhånd», står det i 2000-utgaven (Haugen, 2000, s. 11).

Innen midten av 1980-tallet hadde klubben likevel 300 medlemmer,² og på begynnelsen av 1990-tallet var antallet steget til 500 (Vedeler & Jensen, 1992, s. 10). I samme periode økte medlemstallet for hele NJ fra noe over 3000 til mellom 5000 og 6000 medlemmer (Ottosen, 1996, vedlegg). Den organiserte andelen frilansere utgjorde altså til enhver tid rundt ti prosent. Til gjengjeld var det NJs største lokallag etter Oslo Journalistklubb.

Driver alene

Organiseringen av frilansere har dreid seg om å ivareta både økonomiske, sosiale og faglige interesser, interesser som delvis griper over i hverandre. Gjennom de sakene som ble mye omtalt i organisasjonens publikasjoner, fremstår økonomi – ikke overraskende – som en akilleshæl. En undersøkelse fra overgangen fra 1980- til 90-tallet viste at en tredel av frilanserne tjente halvparten av hva en fast ansatt journalist gjorde.³ Ikke minst gjaldt dette kvinnene, som var i flertall blant frilanserne, men tjente dårligst – til tross for gjennomgående høyere utdanning. Andelen kvinner var også høyere enn i NJs medlemsmasse for øvrig (Haugen, 2000, s. 11).

Hva var det som fikk folk til å velge en slik tilværelse, i den grad det var selvvalgt (bare én av seks ønsket seg fast jobb, ifølge undersøkelsen)? Det var selvsagt friheten. Friheten og fleksibiliteten, muligheten til å legge opp dagene litt mer som man ønsket, og kanskje et spesialområde som ikke ble dekket jevnt av enkeltredaksjoner, men som man kunne jobbe bredt med som frilanser. Kanskje har det også vært en annen type arbeidstaker som har valgt frilanstilværelsen, enn de som ikke har gjort det, i alle fall blant de «lykkelige». Edström og Ladendorf (2013, s. 711) har beskrevet frilansing

² Frilansjournalisten (FJ) nr. 1 1986, s. 2.

³ FJ nr. 3 1992, s. 1; nr. 4 1993 s. 1.

som en måte å leve på («life as a project») og påpekt det tydelige entreprenøraktige aspektet ved en slik livsstil.

En lignende tilnærming finner man i norsk sammenheng: Flere utgaver av *Frilanshåndboka* startet for eksempel med følgende sitat: «Livet er for kort til å kastes bort på én arbeidsgiver.» Forsiden av de samme utgavene, illustrert av en enslig trestamme drivende på åpent vann, med utsagnet «Jeg driver for meg selv» i snakkeboble, var mer tvetydig. Men at det i det hele tatt er mulig å drive yrket som frilanser, med den friheten det innebærer, er i seg selv et eksempel på hvordan journalistikken tross alt skiller seg fra de mer industrielle yrkene. Det er vanskeligere å se for seg en fabrikkarbeider sitte på hjemmekontoret og nyte friheten til tross for at inntekten kunne vært mer stabil.

Gode tider

På 1980- og -90-tallet var det relativt gode tider i mediebransjen. En rekke forhold bidro til å øke interessen for å investere i norske medier. Opplagene steg, og annonsemarkedet var godt. Opphevelsen av kringkastingsmonopolet på 1980-tallet ga en rekke nye arbeidsplasser i nærradiomarkedet. Det er også et viktig poeng at journalistprofesjonen gikk inn i siste fase av 1900-tallet med ny selvtilit. I 1975 hadde Vær Varsom-plakaten fått det som er blitt kalt en uavhengighetserklæring (Lindholm, 2015, s. 159), en paragraf som knesatte journalistikkens uavhengighet fra eierne og var et viktig ledd i profesjonaliseringen. Slik ble journalistikk også et mer attraktivt og oppvurdert yrke. Opptakskravene på journaliststudiene steg, flere ønsket å prøve seg i yrket (Fønn, 2015).

Frilanserne jobbet for alle typer medier, de skrev og fotograferte, de leverte til dagsavis og etermedier, uke- og fagpresse, og noen jobbet også med kommunikasjonsarbeid. Noen var nærmere tilknyttet én arbeidsgiver og dermed såkalte fastlansere (Vedeler & Jensen, 1992, s. 7). Noen kunne også kalles falsklansere – journalister som ble misbrukt av arbeidsgiveren og egentlig hadde fortjent fast jobb. Mange løsarbeiderforhold var så faste at de i praksis kunne være i strid med arbeidsmiljøloven.

Organiseringen må uansett ha gagnet frilanserne, for i realiteten ble denne gruppens rettigheter stadig mer institusjonalisert utover på 1980- og 90-tallet. Det kom i stand en pensjonsordning etter avtale med Norsk Kol-

lektiv Pensjonskasse, som også innebar mulighetene for sykelønn, gruppe- livsforsikring og billige lån⁴ – altså rettigheter fast ansatte hadde hatt lenge. Frilanserne fikk tilgang til kurs i regi av Institutt for journalistikk. Organisasjonen engasjerte seg stadig i spørsmål om lønn og rettigheter i forholdet til enkeltarbeidsgivere. For eksempel pågikk det en årelang diskusjon om arbeidsforholdene for mer eller mindre løst tilknyttede medarbeidere i NRK.

Ett sentralt spørsmål som eksemplifiserer hvor viktig organisasjonstil- hørigheten har vært for frilansere, handlet om opphavsrett, som etter hvert ga frilanserne et spesielt vern av eget materiale. Det hadde sannsynligvis også stor betydning at NJ fra 1994 ansatte en jurist med hovedansvar for frilansarbeidet (Skjeseth, 2021, s. 84).

Samtidig befestet Frilansklubben selv i stadig større grad sin profesjonsidentitet. I 1988 ble prisen *Årets frilanser* lansert. Ærespriser er i seg selv et grep som virker profesjonaliserende og samlende (Lindholm, 2015). Gjennom årene er så forskjellige personer som for eksempel Tron Øgrim, Åsne Seierstad og Are Kalvø blitt årets frilanser.⁵ Et annet, tydelig tegn på institusjonaliseringen av frilansergruppen, og denne institusjonaliseringens profesjonaliseringspreg, er at Frilansklubben tidlig begynte å arbeide med egne etiske retningslinjer, som tok for seg integritet, kildekritikk og kilde- håndtering. Et forslag som ble lagt frem i 1992, åpnet med den samme typen faneparagraf som Vær Varsom-plakaten: «Frilanseren skal bidra til å forvalte ytringsfrihet og informasjonsfrihet, avdekke kritikkverdige forhold og sikre sine lesere en bred dekning av alle viktige samfunnsforhold.» Grenseoppgangen mot kommersielle bindinger var sterkt understreket. Som et ekko av Vær Varsom-plakatens paragraf om at ingen journalist kunne pålegges oppgaver som strider mot egen overbevisning, sto det også at frilanserne hadde rett til å nekte oppdrag som stred mot «egen overbevisning eller faglige integritet».⁶

Det er viktig å understreke at aksept av Vær Varsom-plakaten alltid har vært en forutsetning for å kunne bli med i NJ, også hva Frilansklubben angår. Men etikkarbeidet er interessant fordi det fremstår som et forsøk på å knytte frilanserne enda tettere til den organiserte profesjonens selvforståelse. Det kan ses som et aktivt forsøk på å si noe vesentlig om frilanseretikk, ikke bare en stilltiende aksept av de fast ansattes normsett. Ikke minst er det verdt å merke seg punktet om at oppdragstakere som i realiteten ikke var i

4 FJ nr. 1 1986 s. 44.

5 FJ nr. 3 2005, s. 1.

6 FJ nr. 6 1992, s. 6.

noen sterk forhandlingsposisjon, hadde «rett til å nekte». Det vanlige vil jo være at en frilanser som nekter å utføre et oppdrag, bare mister det. Slike formuleringer må ses som et kraftfullt uttrykk for at profesjonsetikken skal være overordnet hensynet til inntjening – og at den skal være sterk.

I dag slås det bare fast at Vær Varsom-plakaten gjelder for hele NJ. I tillegg er det etablert en egen rammeavtale for frilansere mellom NJ og Mediebedriftenes Landsforening, hvor blant annet det som gjelder innen presseetikk, kommersielle bindinger og opphavsrett, er formulert.⁷

I profesjonsetikken henger også rettigheter sammen med plikter. I forkant av utsiktene til arbeidskonflikt i 1986 ble det slått tydelig fast at frilansere ikke kunne overta oppgavene til fast ansatte kolleger i streik, og sansynligvis heller ikke utføre egen vanlig jobb i redaksjoner i konflikt. Etter den store journaliststreiken i 1990 ble det gjort et poeng av at frilanserne hadde deltatt aktivt – «Frilanserne besto prøven», som det sto på forsiden av et nummer av fagbladet.⁸ Innen *Frilanshåndboka* kom ut med sin 2000-utgave, var dette blitt formulert som en selvfølge, men ikke mer enn at det ble gjort eksplisitt klart at ikke frilansere kunne fylle hullene etter streikende kolleger: «Det er en selvfølge at du ikke arbeider for en bedrift der NJ-organiserte er i streik eller leverer stoff til den.» I det hele tatt ble frilanserne advart mot å «sette sine ben i redaksjonen eller andre steder i huset» mens det var konflikt, om det så bare var for å hente posten (Haugen, 2000, s. 21).

Fremtidens underklasse?

Det ble altså i disse årene gjort et betydelig arbeid for mer økonomisk trygghet og tydeligere profesjonalisering også for journalister som ikke var fast ansatt, men det gikk sakte. Samtidig var både mediebransjen og arbeidslivet generelt i endring. Allerede i 1991 spurte bladet *Frilansjournalisten* på forsiden om frilanserne var fremtidens underklasse. «Vi er billig arbeidskraft – langt billigere enn fast ansatte», sto det. I utenlandsk presse var individuelle avtaler blitt mer og mer vanlig. Ikke minst skapte historiene fra Storbritannia frykt, der mediemogulen Rupert Murdoch hadde klart å svekke fagbevegelsen betydelig. «Bruken av frilansere øker, mens

7 Rammeavtale for frilansere – Norsk Journalistlag.

<https://www.nj.no/lonn-og-rettigheter/tariffavtaler/rammeavtale-for-frilansere/#:-:text=Form%C3%A5let%20med%20Rammeavtalen%20er%20%C3%A5,og%20varig%20avtale%20mellom%20partene.>

8 FJ nr. 3 1990 s. 1.

fast ansatte får sparken. Er denne tendensen i ferd med å ta norske journalister – fast ansatte så vel som frilansere – på senga?» spurte bladet.⁹

Inne i bladet ble det hevdet at mange redaktører spøkte med «at om noen år fins det ikke andre enn en vaktsjef og redigerer på desk. De andre er kontraktsmedarbeidere som sitter hjemme eller ute i felten med sin bærbare PC i fanget, og som kun får betalt et minimumshonorar pr. artikkel, ikke for den reelle arbeidstiden.»¹⁰ Var «penny-a-liner»-politikken på vei inn igjen?

Den gryende utviklingen var ikke bare en trussel mot frilanserne, men mot mediearbeidere generelt – det ble tydelig at de var i samme båt. «Også frilansernes fast ansatte kolleger bør nå reagere. Et blikk sør- eller vestover i Europa forteller oss at det ikke er gunstig å ha en stor gruppe frilansjournalister som selger seg til dumpingpriser. Det gir ikke trygge arbeidsplasser», skrev fagbladet.¹¹ Under et møte i International Federation of Journalists (IFJ) i Dublin i 1992 ble lignende synspunkter formulert slik (i nynorsk språkdrakt oversatt i *Frilansjournalisten*): «Frilansspørsmål kan ikkje lenger verte sett på av journalistfagforbunda som eit sektorproblem: Den 'atypiske' frilansmåten å arbeide på vert meir og meir det typiske i dagens massemedia.»¹²

Noen år senere slo norske arbeidslivsforskere fast akkurat det samme: Innenfor mediebransjen var det atypiske arbeidet i ferd med å bli det typiske. Forskere ved Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) begynte allerede på slutten av 1970-tallet å samarbeide med NJ om arbeidsmiljøundersøkelser. De ble gjennomført med jevne mellomrom, fra inngangen til 1980-tallet til begynnelsen på 2000-tallet. Denne forskningen er en viktig kilde til å forstå endringene i norske journalisters arbeidsliv – og utviklingen i mediene kan også brukes til å forstå endringene i arbeidslivet generelt.

Da NJ første gang kom til AFIs lokaler og foreslo en arbeidsmiljøundersøkelse i 1979, var forskerne i tvil – kunne i det hele tatt journalistikk ses på som arbeid på samme måten som bygnings- og industriarbeid? AFI-forskerne forbandt umiddelbart journalister med kulturelle åndsarbeidere. Senere ble dette illustrert med henvisning til journalister som Arne Hestenes, flanøren som hvert år skrev høystemte rapporter hjem fra filmfestivalen i Cannes. Selvsagt var klasseforskjellene i yrket store også i 1970-årene, men denne oppfatningen forteller en del om hvordan journa-

9 FJ nr. 1 1991.

10 FJ nr. 1 1991 s. 5.

11 FJ nr. 3 1992 s. 1.

12 FJ nr. 6 1992 s. 1.

listikk ikke ble betraktet som et vanlig yrke med vanlige arbeidsmiljøproblemer (Sørensen et al., 2005).

Det forskerne fant da de begynte å undersøke bransjen, var imidlertid både overraskende og nyttig: Utviklingen for mediernes arbeidstakere representerte det de etter hvert forsto var et forspill til fremtidens arbeidsliv, både organisatorisk, teknologisk og profesjonsmessig (Sørensen et al., 2005).

Denne generelle, internasjonale utviklingen er beskrevet av flere. En av dem er den britiske utviklingsforskeren Guy Standing, som noen år senere ga ut boken *Precurity* – på norsk *Prekariat* (2010). Her viste han hvordan flere sider ved det som var 1800-tallets uregulerte arbeidsliv i Vesten, var kommet tilbake. Deler av den tradisjonelle lønnsarbeiderklassen hadde i løpet av få år blitt delt i to, med fast ansatte på den ene siden og en voksende gruppe ringevikarer, frilansere og folk på korttidskontrakt på den andre.

Markedsideologien som for alvor begynte å gjøre seg gjeldende igjen på 1970-tallet, hadde innen Standing skrev sin bok endret arbeidslivet så grunnleggende at man trengte et eget begrep for det nye. Prekariatet ble betegnelsen på den store gruppen mennesker med ustabil tilknytning til arbeidslivet. Det spilte på det gamle ordet proletariat, men til forskjell fra det opprinnelige proletariatet var de i prekære arbeidssituasjoner mer spredt og vanskeligere å samle. En side ved den nye markedsorienterte samfunnsmentaliteten var også at det entreprenøriske var blitt et sterkt ideal (Bromley et al., 2022), også i mediebransjen (Deuze & Witschge, 2018). De kulturelle og dermed attraktive sidene ved mediebransjen kan ha gjort det enda lettere å få store grupper til å godta usikre arbeidsforhold.

Usikker fremtid

Den relative gullalderen på 1980- og 90-tallet ble avløst av kostnadskutt, omorganiseringer og nedbemanninger. De første norske nettavisene ble lansert allerede i 1995. Optimismen var stor, men snart viste det seg at gratis, digital publisering ikke var bærekraftig. Papiroplagene begynte å synke, og det samme gjorde betalingsviljen for mediestoff generelt.

Skjeseth (2021, s. 37–40) gir mange talende eksempler på utviklingen som fulgte: Journalister som mistet jobben, kunne slite med å få vikariat eller nye jobber allerede når de var i 40-årsalderen. Riktignok varierte kuttviljen – lønnsforskjellene økte blant dem som fortsatt var ansatt, og

hele ni norske sjefredaktører skal ha tjent mer enn statsministeren. Likevel var omstilling og nedbemanning vanlige virkemidler for å redusere kostnadene. Og slik økte også antallet frilansere – ett av grepene redaksjonene brukte, var å erstatte fast ansatte med stringere, frilansere og midlertidig ansatte. Ved *Dagbladets* lokalkontorer i de store byene ble 13 journalister og fotografer sagt opp, men med beskjed om at de kunne fortsette som frilansere. Det samme kom frem i *Frilansjournalisten* – i ett nummer sto en kvinne frem og fortalte at hun hadde blitt sagt opp i juni og blitt vikar i samme bedrift i juli.¹³ Skjeseth kalte et av underkapitlene sine for «Fra drømmeyrke til tilkallingsvikar». Det beskriver en generell utvikling i mediebransjen og kunne også være en beskrivelse av de brutale realitetene for enkeltpersoner.

I store land som Tyskland, Storbritannia og Frankrike var flertallet av mediearbeiderne frilansere allerede rundt årtusenskiftet. På dette tidspunktet var Norge fortsatt «en sysselsettingsmessig øy», het det i en utgave av *Frilanshåndboka*, men det ble spådd at det ikke ville vare: «Frilanslivet er framtida» (Haugen, 2000, s. 178).

AFI-forskerne hadde med årene innlemmet spørsmål som var direkte designet for frilansere. I 2005 svarte nesten ti prosent av de 3000 respondentene at de var frilansere, altså omtrent den samme andelen som medlemsmassen i det som i mellomtiden hadde fått navnet NJ Frilans. De fortalte om usikre lønnsforhold og ujevn arbeidstid. Også her fantes imidlertid de fornøyde frilanserne, og for mange var det et aktivt valg. Men mange hadde også havnet i frilanstilværelsen på grunn av nedbemanninger. Fire av ti la vekt på at de trodde mediebransjen ville fortsette å endre seg, og en av fire ønsket å skifte yrke. Fortsatt var det en større andel kvinner blant frilansere enn blant de fast ansatte (Sørensen et al., 2005, s. 223 ff.).

Flere grupper innlemmes

AFIs undersøkelse av frilansere dokumenterte ikke bare en viss utrygghet i denne gruppen, men viste også et nokså sammensatt bilde når det gjaldt oppgaver. De fleste var tekstproduserende journalister, men det fantes også fotografer, designere, produsenter og redigerere. I denne undersøkelsen var likevel frilansbegrepet begrenset til personer som på en eller annen måte

¹³ FJ nr. 3 2003, s. 1 og 10.

jobbet med periodiske medier. Mindre enn ti år senere ble det foretatt en ny frilansundersøkelse, da i regi av organisasjonene selv. Frilansjournalistene i NJ gikk sammen med Fritt Ord, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFFO) og Norsk kritikerlag om en undersøkelse blant frilansere i kritiker- og bokbransjen, som konsulenter, oversettere og bokdesignere – «Frilansinitiativet» (Aarønæs, 2014). Trolig kunne denne rapporten gått enda bredere. Det var i løpet av få år blitt vanligere å kombinere forskjellige typer yrker, også journalistikk og informasjon. Forfatteren av frilansinitiativ-rapporten nøyde seg med å kommentere hvor sterkt kommunikasjonsbransjen hadde vokst.

Frilansinitiativet konkluderte med at arbeidsforholdene hadde fortsatt å forverre seg, med mediekonsentrasjon, økte lønnsomhetskrav og digitalisering. Eierkonsentrasjon og konsernutvikling hadde forsterket ubalansen mellom frilansere og oppdragsgivere (Aarønæs, 2014, s. 5), gjennom å skape større avstand mellom frilanserne og de som tok beslutninger om bruk og honorering. Medieinstitusjonene slet med nedgang i opplag og annonseinntekter, forlagene med salg, og for mange frilansere betydde dette at de følte seg tvunget til å godta dårlige avtaler for å ikke miste oppdrag. «I noen tilfeller har honorarnivået stått stille i flere tiår», skrev rapportforfatteren (2014, s. 8).

Kamp på mange hold

Arbeidet for frilansernes rettigheter har vært en kamp på mange hold. Overfor arbeidsgiverne har spørsmålet om frilanssatsene vært blant de aller største konflikttemaene. Skjeseth (2021, s. 84) skriver at det som i praksis er skikkelig betaling av en frilanser, er blitt oppfattet som urimelig overprising. Redaksjonene brukte gjerne frilansere for å slippe utgiftene til fast ansatte, men aksepterte ikke nødvendigvis det påslaget frilanserne trengte for å holde seg med strøm, PC, pensjon og lønn ved sykdom.

Spørsmålet om opphavsrett har, som Ottosen (2004) har vist, vært et annet vedvarende konfliktspørsmål. Med innføringen av internett ble dette spørsmålet stilt på spissen for alvor. Kunne for eksempel en arbeidsgiver gjenbruke frilansersens stoff på flere plattformer? Flere redaksjoner syndet mot dette, og en opphisset opphavsrettsdiskusjon varte i mange år.¹⁴ I

¹⁴ Feks. FJ nr. 4 1994; nr. 1 1996; nr. 2 1997 og nr. 2 2000.

dag er opphavsretten for frilansere en naturlig del av rammeavtalen med arbeidsgiverne (se også kapittel 7, Hovlid).

Forholdene mellom frilansere og fast ansatte har innimellom også vært en verkebyll i NJ, med tydelige interessekonflikter. Med jevne mellomrom har frilansernes ledere langet ut mot sine fast ansatte kolleger, også mot NJ.¹⁵ Noen ganger kunne disse interessekonfliktene utspille seg som forhandlinger der enkeltpersoner i samme organisasjon sto mot hverandre: «Ofte sitter NJ-medlemmer i innkjøpsposisjon og pruter ned honorarene i forhandling med andre NJ-medlemmer», skriver Skjeseth (2021, s. 84), en tendens som ble påpekt i fagbladet allerede på 1990-tallet.¹⁶

Et annet sentralt spørsmål har vært hvem som skulle få være medlem i organisasjonen og dermed nyte godt av arbeidet for bedre og sikrere ordninger. I Norsk Journalistlag har flere slike grensedragningsprosesser hatt betydning for frilanserne. I 1997 vedtok NJ å utelukke informasjons- og PR-medarbeidere fra medlemskap. I debattene frem til vedtektsendringene var ikke bare informasjonsmedarbeiderne, men også frilanserne skeptiske. På dette tidspunktet var det blitt tydelig at mange ikke bare kunne basere seg på rene journalistjobber, men måtte veksle mellom journalist- og informasjonsjobber. De 700 medlemmene i Frilansklubben risikerte alle å bli rammet av endringen, i den grad de måtte «svelge kameler for å ta på seg gråsonoppdrag og ha lojalitet til sine oppdragsgivere», som et medlem uttrykte det. Han satte ord på en frykt for at NJ skulle bli en eliteklubb: «Skal NJ være et forbund for 300 gravende journalister i Akersgata?» (Skjeseth, 2021, s. 78). Medieforskeren Odd Raaum (1999, s. 32 ff.) har karakterisert vedtakene i 1997 med et begrep som er blitt stående: «etisk rensing».

Et par tiår senere var situasjonen en helt annen. Fra 2008 til 2018 sank medlemstallet i NJ fra nesten 10 000 til nesten 8 000, et fall på 18 prosent på ti år (Skjeseth, 2021, s. 45). Dermed ble medlemskriteriene igjen, i 2015, myket opp, slik at informasjonsarbeid generelt ikke lenger var et hinder for medlemskap.

I en tid med klikkjournalistikk og innholdsmarkedsføring var det ikke lenger like lett å argumentere for de klare grensene mellom journalistikk og andre former for innholdsproduksjon. Den digitale revolusjonen hadde dessuten skapt en rekke nye jobber i mediefeltet, jobber det ikke hadde

¹⁵ FJ nr. 2 2000, leder.

¹⁶ FJ nr. 4 1995, s. 1.

vært mulig å forutse i 1997. I 2021, etter en lengre debatt, ble det gamle kravet om journalistikk som hovedyrke fjernet til fordel for en formulering om «redaksjonelle medarbeidere, herunder ledere og frilansere som har journalistikk som yrke». For NJ var dette også et spørsmål om slagkraft. Mathisen og Knudsen (2024) har analysert medlemsdebatten i 2020–2021 som en kamp mellom de som ville sikre journalistikkyrkets klare grenser, og de som la vekt på fagorganisasjonens forhandlingsposisjon – å sørge for at medlemsmassen holdt seg på et visst nivå. I skrivende stund heter det at medlemskap kan innvilges for «alle som arbeider med journalistikk, eller bidrar til redaksjonelle produkter».¹⁷ Medlemstallet har også økt noe igjen de siste årene.

Samtidig med denne utviklingen er det blitt vanskeligere og vanskeligere å livnære seg som frilanser. Konkurransen har til og med kommet innenfra: Fast ansatte har tatt sluttpakker, gått av med AFP og har kunnet levere stoff til priser som har bidratt til å presse ut frilanserne, skriver Skjeseth (2021, s. 82).

Oppsummering

I det som i utgangspunktet er en såkalt semiprofesjon, har de løst tilknyttede medarbeiderne vært en mangfoldig gruppe. Organisering er i seg selv en virksomhet som virker profesjonaliserende, og organisering er dessuten en viktig årsak til at vi i det hele tatt har kunnskap om utviklingen innenfor journalistikkyrket. Når det gjelder frilanserne, har tilknytningen til Norsk Journalistlag gjennom 45 år vært svært viktig for at vi i dag har kunnskap om denne gruppen journalister. I denne perioden har journalistryket i seg selv blitt mer preget av frilansing og løsere arbeidstilknytning, og generelt mer usikre arbeidsforhold. Journalistikkens profesjonelle grenser har vært under press. Dette har skapt bekymring for om det foregår en deprofesjonalisering av yrket. Samtidig har norske frilansere, til tross for at mange har hatt vanskelige arbeidsvilkår, oppnådd flere av de rettighetene fast ansatte har hatt. *En* viktig bevegelse har dermed gått i retning av mer tilknytning både til materielle og ikke-materielle aspekter ved det organisasjonsdefinerede yrket – altså en profesjonalisering.

¹⁷ Vedtekter for Norsk Journalistlag - Norsk Journalistlag
<https://www.nj.no/om-nj/styrende-dokumenter/vedtekter/>

Referanser

- Bjerke, P., Fonn, B. K. & Mathisen, B. R. (Red.) (2019). *Journalistikk, profesjon og endring*. Orkana Akademisk.
- Bromley, P., Meyer, J. W. & Jia, R. (2022). Entrepreneurship as cultural theme in neoliberal society. *Research in the Sociology of Organizations*, 81, 55–75. <https://doi.org/10.1108/S0733-558X20220000081004>
- Deuze, M. & Witschge, T. (2018). Beyond journalism: Theorizing the transformation of journalism. *Journalism*, 19(2) 165–181. <https://doi.org/10.1177/1464884916688550>
- Edström, M. & Ladendorf, M. (2013). Freelance journalists as a flexible workforce in media industries. *Journalism Practice*, 8(5–6), 711–721. <https://doi.org/10.1080/17512786.2012.667275>
- Eide, M. (2010). *En samfunnsmakt blir til. Norsk presses historie 1660–1880*. Universitetsforlaget.
- Fonn, B. K. (2015). *50 år med journalistutdanning. En historie om akademiseringen av et yrkesfag*. Cappelen Damm Akademisk.
- Haugen, A. (2000). *Frilanshåndboka*. Frilansklubben/NJ.
- Høyer, S. (1995). *Pressen mellom teknologi og samfunn. Norske og internasjonale perspektiver på pressehistorien fra Gutenberg til vår tid*. Universitetsforlaget.
- Lindholm, M. (2015). *Journalistikkens autoritet. Yrkesideologi og autoritetsmarkering i norsk journalistikk 1954–2014* [Doktorgradsavhandling]. Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Mathisen, B. R. & Knudsen, A. G. (2024). Extending the professional borders or maintaining the status quo? Union membership as boundary work. *Journalism*, 0(0),1–18. <https://doi.org/10.1177/14648849241265207>
- Ottosen, R. (1996). *Fra fjærpenn til internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Aschehoug.
- Ottosen, R. (2004). *I journalistikkens grenseland*. IJ-forlaget.
- Ottosen, R. (2010). *Presse, parti og publikum. Norsk presses historie 1880–1945*. Universitetsforlaget.
- Ringvej, M. (2013). Københavns adressekontor – mediehus og litterær aktør. I J. Smidt, T. Vold, K. Oterholm & L. Byberg (Red.), *Litteratursosiologiske perspektiver*. Universitetsforlaget.
- Raaum, O. (1999). *Pressen er løs! Fronter i journalistenes faglige frigjøring*. Pax.

- Salamon, E. (2023). Converging media unions: A labor history of newswriters in a predigital age. *International Journal of Communication*, 17, 5574–5586. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/21435/4310>
- Skjeseth, A. (2021). *Fra Tostrup til Teams. Journalister i dataalderen – deadline døgnet rundt*. Nygaard Forlag.
- Standing, G. (2010). *Prekariatet – den nye farlige klassen*. Res Publica.
- Sørensen, B. A., Seierstad, G. & Grimsmo, A. (2005). *Medienes forspill til fremtidens arbeidsliv* (AFI-rapport 4/2005).
- Vedeler, A. H. & Jensen, I. (1992). *Frilanshåndboka*. Frilansklubben/NJ.
- Örnebring, H. (2020). A social history of precarity in journalism: Penny-a-liners, Bohemians and larrikins. *Australian Journalism Review*, 42(1): 191–206. https://doi.org/10.1386/ajr_00035_1
- Aarønæs, L. (2014). *Frilansinitiativet*. Utkast til rapport. Utarbeidet i samarbeid med Norsk Kritikerlag, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, Frilansjournalistene/NJ, Den norske Forfatterforening og Norsk Oversetterforening.